

NOVÁ ZJIŠTĚNÍ K PRAŽSKÉ TVORBĚ FRANZE ANTONA MAULBERTSCHE

Marek Pučálík, Univerzita Karlova v Praze

Tomáš Valeš, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., Praha

„...malte er lieber religiöse, als profane Bilder“¹

Pozoruhodnou kapitolou v pražském umění doznívajícího 18. století jsou dozajista umělecké zakázky spjaté se jménem vídeňského malíře Franze Antona Maulbertsche (1724–1796), tvořící v jistém smyslu epilog jeho nadmíru plodné malířské činnosti.² Maulbertschovou nejdůležitější pražskou realizací je neoddiskutovatelně malířská výzdoba knihovny premonstrátského kláštera v Praze na Strahově (smlouva uzavřena 30. listopadu 1793), provedená během roku 1794.³ Úloha této zakázky je také důležitá v rámci probíhající diskuse o vlastním Maulbertschovu podílu na malbě oproti činnosti jeho dílny a jeho spolupracovníků.

V souvislosti se zakázkou daroval Maulbertsch klášteru, respektive opatu Václavu II. Josefu Mayerovi a provizoru Manfredu Wolfovi, některá umělecká díla, která jsou v současné době bohužel nezvěstná. Obdobně byl prozatím jen v pramenech doložen obraz sv. Jana Nepomuckého, určený do kostela sv. Václava v Kmětíněvsi. Zmíněný obraz se nacházel na oltáři zbudovaném již roku 1782 pražským truhlářem Janem Bendlem. V něm byl ostatně zasazen ještě roku 1897, kdy při renovaci interiéru byl přenesen na faru.⁴ Můžeme se jen domnívat, co podnítilo zájem kmětíněvského faráře premonstráta Benedikta Forsta, že oslovil Franze Antona Maulbertsche při jeho pražském pobytu a požádal ho roku 1794 o namalování plátna pro boční oltář jím spravovaného kostela. Maulbertsch je dodal během roku 1795. O celém průběhu objednávky nás mimo zmínky v korespondenci s Maulbertschem⁵ podrobně zpravuje nedávno objevený zápis v pamětní knize.⁶ Malíř se jako velký světcův ctitel mimo jiné zavázal dodat požadovaný obraz zdarma pod podmínkou,

¹ Gottfried Johann Dlabacz, *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien* II, Prag 1815, sl. 282.

² Faktickým epilogem je kromě Maulbertschem nedokončených maleb v Szombathely, také nedávno „objevený“ obraz *Stigmatizace sv. Františka z Assisi* ve slovenské Kremnici, vzniklý v roce 1795. Srov. Barbara Balážová, Maulbertsch alebo Leicher? K dvom barokovým oltárnym výzdobám františkánskeho kostola v Kremnici, in: *Ročenka Slovenskej národnej galérie 2002*, Bratislava 2002, s. 51–85. – Eadem, Franz Anton Maulbertsch in der Slowakei und seine Altarbilder für die Franziskaner in Kremnica, in: Eduard Hindelang – Lubomír Slaviček (edd.), *Franz Anton Maulbertsch und Mitteleuropa. Festschrift zum 30-jährigen Bestehen des Museums Langenargen*, Brno – Langenargen am Bodensee 2007, s. 131–135. – Nora Herbertová – Katarína Chmelinová, F. A. Maulbertsch a hlavný oltár kremnických františkánov, *Pamiatky a múzeá* LII, 2009, č. 2, s. 56–60.

³ Nástěnná malba signována: Anton. Maulbertsch. / Pinxit. Ar[istoteles]: 1794. Srov. Cyril Straka, *Vznik filosofického sálu knihovny Premonstrátů na Strahově (Na paměť 800letého jubilea založení tohoto řádu)* (zvláštní otisk z časopisu *Knihy a knihovny*), Praha 1920, s. 9–11. – Pavel Preiss, Filozofický sál. Duchovní vývoj lidstva na fresce Františka Antonína Maulbertsche, in: Pravoslav Kneidl – Anna Rollová – Pavel Preiss, *Strahovská knihovna Památníku národního písemnictví. Historické sály, dějiny a růst fondů*, Praha 1988, s. 98–149. – Karl Möseneder, *Franz Anton Maulbertsch. Aufklärung in der barocken Deckenmalerei*, Wien – Köln – Weimar 1993, s. 101–152. – Monika Dachs, *Franz Anton Maulbertsch und sein Kreis. Studien zur Wiener Malerei in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts I* (habilitační práce), Wien 2003, s. 125–126. – Franz Martin Haberditzl, *Franz Anton Maulbertsch 1724–1796*, Wien 2006, s. 371–380. – Pavel Preiss, *Pod Minerviným štítem. Kapitoly o rakouském umění ve století osvícenství a jeho vztahu ke Království českému*, Praha 2007, s. 226–262. Více informací k nástěnné malbě přinese až její plánované restaurování a „nové“ uměleckohistorické zhodnocení.

⁴ Vladimír Příbýl, Pohled do barokního světa venkovské farnosti. Farnost v Kmětíněvsi na sklonku 17. a v 18. století, *Posel z Budče. Almanach poutníků na staroslavnu Budeč* X, 2001, č. 18, s. 33–36.

⁵ Viz korespondence opata Mayera s F. A. Maulbertschem uložená v Národním archivu Praha, fond premonstráti – Strahov, kart. 307 – stavba knihovny, nefol. – dopis z 10. prosince 1794: „... Das bild des H. Johan Nepomuckh wirt zur zeit schon folgen. Den Altar in Guntendorff [Gumpendorf] neme jetzo in arbeit. Mit stain am anger [Steinamanger/Szombathely] hat es auch seine Richtigkeit. Gott gebe ferner seine gnad, aber ich kan wider kein fleisch Essen, macht nichts, ich gefreie mich aber auff die fasten und hoffe wider braf zu werden. Einen underdenigen Handkus von H. Martin [Michl]. ...“

⁶ Straka obraz zmiňuje nicméně ne v kontextu jeho určení do Kmětíněvsi, viz Straka (pozn. 3), s. 11. Dále o zakázce například Klára Garas, *Franz Anton Maulbertsch 1724–1796*, Budapest 1960, s. 158, 230. – Preiss, Filozofický sál (pozn. 3), s. 126. – Haberditzl (pozn. 3), s. 163, 372. Zápis v pamětní knize cituje Příbýl (pozn. 4), s. 35; dále Lubomír Slaviček, ...elegantiam in Arte, gratiam in pulchritudine... Oltářní obrazy Franze Antona Maulbertsche a jeho okruhu v poutním kostele v Dyji, in: Zora Wörgötter – Jiří Kroupa (edd.), *Kostel Bičovaného Spasitele v Dyji*, Brno 2005, s. 114–115, pozn. 18. Dále srov. Preiss, *Pod Minerviným štítem* (pozn. 3), s. 260–

že budou zajištěny všechny náklady spojené se vznikem obrazu a jeho dopravou na místo.⁷ Právě toto dodnes „ztracené“ plátno lze nově ztotožnit s obrazem visícím v sakristii baziliky v Praze na Strahově. Ústředním motivem malby je sv. Jan Nepomucký, který, pohroužen v modlitbu, adoruje večer před svým martyriem paladium země české. Toto téma dosáhlo v 18. století obliby především prostřednictvím onoho zpodobení Františkem Karlem Palkem, jež bylo i graficky ztvárněno v několika variacích.⁸ Původní Palkova práce, do letošního roku považovaná rovněž za ztracenou, se nově představila na výstavě Svatý na mostě.⁹ Právě oblíbený, zrcadlově převrácený grafický přepis Johanna Balzera umožnil využití námětu dalšími malíři samozřejmě s drobnými obměnami a v různých kvalitativních polohách.¹⁰

Vroucí zpodobení mladého kanovníka Metropolitní kapituly svatovítské můžeme sledovat od vrcholného baroka snad v celé střední Evropě. Palko dodal obraz klečícího Nepomuka také do opatského chrámu na Strahově právě roku 1744 na přání opata Gabriela Václava Kaspara (1741–1764).¹¹ Snad tato podoba sv. Jana uctívajícího paladium země české se vryla do paměti místních premonstrátů, když v chrámě konali své duchovní povinnosti. Ikonograficky se váže k citátu z Balbínova spisu věnovaného životu sv. Jana Nepomuckého: „... po několika dnech vzal před sebe blahoslavený Jan do Staré Boleslavě k nejstarožitnějšímu celé země české obrazu, od svatých slovanských apoštolů Crhy a Strachoty (jak mnozí smešlí) z východu přenesenému, kdežto slavně od lidí stěn bývá.“¹² Oblíbenost tohoto ikonografického typu ve středoevropské malbě druhé poloviny 18. století dokazuje například skica rakouského malíře Johanna Martina Schmidta, která má celkovou podobou k objevené malbě velmi blízko. Obdobný typus světce můžeme vidět také na plátně Maulbertschova nejvěrnějšího *scholara* a spolupracovníka Josefa Winterhaldera mladšího, které se nachází v Šatově u Znojma (1790) a znázorňuje sv. Jana Nepomuckého, sv. Barboru, sv. Floriána jako přímluvce umírajících.¹³ Sám Maulbertsch dodal do Čech a na Moravu také další plátna znázorňující sv. Jana Nepomuckého, z nichž zůstává prozatím ztracena malba určená původně pro kapitulní sál kartuziánského kláštera v Králově Poli u Brna, odkud byla po zrušení kláštera prodána do kostela sv. Jiljí v Prosiměřicích u Znojma.¹⁴

S identifikovanou malbou tak můžeme nově spojit lavírovanou kresbu, nacházející se ve sbírkách vídeňské

262.

⁷ K okolnostem pořízení obrazu viz Příbyl (pozn. 4), s. 35. Obraz sv. Jana byl ještě v osmdesátých letech umístěn ve strahovském kostele, blíže kaple Panny Marie Pasovské. V každém případě se tedy plátno nestalo součástí opatské obrazárny, a proto nebylo po roce 1950 zkonfiskováno a zůstalo skryto až do dnešních dnů, ačkoliv bylo restaurováno koncem osmdesátých let.

⁸ Kompozice byla přerýta (v nepřevrácené podobě) také Johannem Michaellem Söcklerem, dále Clemensem Kohlem (zrcadlově převrácená), Jakobem Matthiasem Schmutzerem a Johannem Balzerem (zrcadlově převrácená); srov. Pavel Preiss, *František Karel Palko. Život a dílo malíře sklonku středoevropského baroka a jeho bratra Františka Antonína Palka*, Praha 1999, s. 226–227, obr. 250, 251, 252; s. 319–320 (katalog GR–12, 14, 15, 16). Klečící sv. Jan Nepomucký adorující krucifix je zachycen také na Palkově kresbě v Budapešti, Szépművészeti múzeum (inv. č. 57.35), srov. ibidem, s. 135, obr. 116; s. 304 (katalog K–34).

⁹ Marek Pučálík, in: *Svatý na mostě. Výstava ku příležitosti výročí 280 let od svatořečení Jana Nepomuckého* (kat. výst.), Praha 2009, s. 59.

¹⁰ Jako příklad může sloužit obraz brněnského malíře Ferdinanda Lichta určený původně pro kostel sv. Jakuba Většího v Guntramovicích a dnes umístěného v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Budišově nad Budišovkou; viz Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska I, A/I*, Praha 1994, s. 306–307, obr.

¹¹ František Ekert, *Posvátná místa hl. města Prahy I*, Praha 1883, s. 128.

¹² Cit. Vladimír Příbyl, *Svatojánská pouť, Posel z Budče VII*, 1998, č. 15, s. 9.

¹³ Christine Rabensteiner, in: *Mit kühnen Pinselstrichen. Barocke Ölskizzen der Alten Galerie in Graz* (kat. výst.), Graz 2008, s. 94–95. – Lubomír Slavíček – Tomáš Valeš, „Will jemand meiner unbedeutend eingedenkt mich in Vorschein bringen...“ Josef Winterhalder d. J. in zeitgenössischen Biographien, in: Lubomír Slavíček (ed.), *Josef Winterhalder d. J. (1743 Vöhrenbach – 1807 Znojmo). Maulbertsch bester Schüler*, Langenargen – Brno 2009, s. 288.

¹⁴ Obraz byl prodán do Prosiměřic (bývalé patronátní farnosti louckých premonstrátů) s celým oltářem, a to za 300 zlatých: Johann Peter Cerroni, *Skizze einer Geschichte der bildenden Künste in Mähren* (1807), Moravský zemský archiv Brno, Cerroniho sbírka – G 12, sign. I–32, fol. 242v: „Nach der Aufhebung des Stifts, ward es in die Pfarrkirche zu Prosmertitz in znaimer kreise, samt dem ganze altar – wo es izezt den Hochaltar ausmacht – um 300 f verkauft.“

Albertiny, jejímž prostřednictvím si malíř celou kompozici připravil.¹⁵ Oproti malbě je zrcadlově obrácena a změnil se tvar ostění dveří, je přemístěn závěs a především je vypuštěna repusoárová postava anděla držícího mučednickou palmovou ratolest a zámek symbolizující světcevo mlčenlivost. Na místě anděla je na plátně namalován dřevěný stůl s knihou a růžencem. Vídeňská kresba byla vzhledem k provedení, připomínajícím malířovy lepty, a v souvislosti s typy postav objevujícími se na fresce *Poslední večeře* v dolnorakouském Korneuburgu a také na Maulbertschově grafickém listu představujícím *Smrt sv. Josefa*, řazena do doby okolo roku 1773.¹⁶ Souvislost s kmětiněvským obrazem je však zřejmá a řadí ji právě mezi poslední Maulbertschovy kreslířské práce vzniklé okolo roku 1794. Tomu napovídá i zhrublý charakter celé kresby, postrádající výrazovou lehkost a uvolněnost, tak typické prvky pro umělce kresby ze šedesátých a sedmdesátých let.

Co však chybí kresbě v přesvědčivosti, to nacházíme u malby, přestože jde o jedno z posledních Maulbertschových pláten, vrací se zde jakoby znovu ke své malířské poloze ze sedmdesátých let, kdy plátno dýchá plnými tvary ústřední figury, a nám se nezdá, že by zapadalo do závěru tvorby, jež se vyznačuje klasicistní „suchostí“. Přesvědčuje nás o tom především měkké podání světcevy tváře, jeho dlouhé štíhlé až nepřirozeně prohnuté prsty a v neposlední řadě také zdobené detaily roucha vykreslené bělobou. Na nalezeném a nově identifikovaném plátně, které bylo po odstranění z bočního oltáře pietně uloženo v premonstrátském klášteře v Praze na Strahově, spatřujeme klečícího sv. Jana ozářeného proudem světla přicházejícího skrze okno, jak právě adoruje paladium v předtuše svého martyria. Na světceův sklon upozorňuje palmová ratolest s lebkou a listem papíru tvořících zátiší typu vanitas. Dle záznamu pamětní knihy zastihl strahovský kanovník malíře při závěrečné práci na klenbě Filosofického sálu, kde spatřujeme tutéž podobu sv. Jana Nepomuckého v kruhu několika zemských patronů a mecenáše, zdejšího opata Václava Mayera. Maulbertsch tedy namaloval stejný typus mučedníka zpovědního tajemství dle malby v knihovně, vzniklé za součinnosti s mistrovým posledním *scholarem* Martinem Michlem.¹⁷

Další pražskou Maulbertschovou „stopou“ je bez pochyby obraz Nejsvětější Trojice, určený pro hlavní oltář bývalého kostela trinitářů ve Spálené ulici na Novém Městě pražském.¹⁸ Můžeme se dohadovat, zda měli ještě trinitáři v úmyslu zadat Maulbertschovi namalování nového plátna pro hlavní oltář a úlohu převzal již světský kněz po zrušení kláštera 1783, nebo se spíše chtěla nová farnost reprezentovat skvělým dílem, dodaným až v roce 1794. Spíše můžeme uvažovat o druhé variantě, neboť zde máme paralelu k bývalému servitskému kostelu sv. Andělů Strážných ve Veselí nad Moravou, kde byl rovněž po zrušení kláštera (1784) při povýšení na farní kostel pořízen v první polovině devadesátých let 18. století nový hlavní oltář s Maulbertschovým plátnem *Trojí činnost andělů na zemi, v očistci a v nebi ve službách víry*.¹⁹ Zatímco ve Veselí bylo přistoupeno ke zbudování nové oltářní architektury včetně zmíněného obrazu, v Praze se spokojili pouze s novým obrazem. Kompozičně se scéna přidržuje zažitého ikonografického typu, v horní polovině plátna stojí pod holubicí Ducha svatého Kristus s Bohem Otcem v propracovaném dekorativním šatu,

¹⁵ Vídeň, Albertina, inv. č. 25. 025, 292 x 172 mm. Srov. Garas (pozn. 6), s. 223; obr. 240; Dachs (pozn. 3), s. 260–261, kat. č. 101.

¹⁶ Dachs (pozn. 3), s. 260–261.

¹⁷ S Michlovým jménem můžeme spojit prozatím jednu konkrétní kresbu nacházející se ve sbírkách Premonstrátské kanonie na Strahově, srov. Tomáš Valeš, Josef Winterhalder d. J. (1743–1807) – Maulbertsch bester Schüler, in: Slavíček (pozn. 13), s. 125–127. K relativně skromným informacím, které o Martinu Michlovi máme, můžeme doplnit záznam o jeho zápisu ke studiu na vídeňské akademii 30. dubna 1789, viz Archiv der Akademie der bildenden Künste, Wien, Aufnahmsprotokoll 1738 – Juli 1795, sign. 2, fol. 90r: „*Michl /: Martin /: 17 Jahr alt, Tischlers Sohn, von Lambach aus Oberoestereich wohnt an der Maria Hilferstraße beim Rothen Pfauen N°. 120.*“

¹⁸ Srov. nejnověji Preiss, *Pod Minerviným štítem* (pozn. 3), s. 262–265.

¹⁹ Srov. df [Dušan Foltýn] – pc [Petr Czajkowski], in: Dušan Foltýn a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 740–742.

provedeném s obdobnou pečlivostí jako textilie na obraze sv. Jana Nepomuckého z Kmětíněvsi. Nejsvětější Trojici doplňují andělé s nástroji Kristova umučení, přičemž postava adorujícího anděla v pravém rohu patří k oblíbeným motivům rakouského barokního malířství a objevuje se například v tvorbě Johanna Lucase Krackera, Josefa Ignaze Mildorfera nebo Josefa Winterhaldera mladšího.²⁰ Podobná kompozice Nejsvětější Trojice, a to včetně adorujícího anděla, se mimo jiné vyskytuje také na klasicistně laděné skice spojené se jménem Ignaze Unterbergera, ke které však prozatím konkrétní realizaci neznáme.²¹ I přes větší dekorativnost jde o plnohodnotnou ukázkou temnosvitné malby, která jako by byla svým podáním reminiscencí na tvorbu Michaela Willmanna, jehož plátna, nacházející se ve strahovské bazilice Nanebevzetí Panny Marie, Maulbertsch při svém pobytu v Praze autorsky určil.²² Nedávno se v soukromém majetku v Praze objevila drobná práce, provedená v oleji, se stejným, avšak zjednodušeným trojičním námětem, hypoteticky snad původně určená pro model neuskutečněného hlavního oltáře ve Spálené ulici. U ní sice můžeme Maulbertschovo autorství vyloučit, nicméně mohl být jejím autorem některý z jeho spolupracovníků (snad Martin Michl?). O tom, že byl obraz všeobecně znám, svědčí rovněž jeho malířské reprodukce vzniklé podle Maulbertschova originálu.²³ Ostatně ke zmíněnému oltářnímu obrazu se váže také olejová skica ve sbírkách Barokního muzea v rakouském Salcburku, lišící se kromě barevného podání od pražského plátna především absencí některých repusoárových postav andílků. Malířské provedení odlišující skicu od dalších pozdních Maulbertschových děl stojí také za odpisem z Maulbertschova *oeuvre*, k němuž v nedávné době došlo.²⁴ Uvedená drobná zjištění tedy naznačují, že v rámci dalšího výzkumu by mělo být přistoupeno k revizi pozdní tvorby Franze Antona Maulbertsche, která kromě reidentifikace některých „ztracených“ děl může přinést důležité informace k objednávkám a fungování Maulbertschovy dílny v posledních letech jeho života.

---

²⁰ Tento motiv nacházíme také v tvorbě Josefa Winterhaldera mladšího (například Dačice, Rajhrad), srov. Valeš (pozn. 17), s. 52, 126. Postava adorujícího anděla se nachází také na Mildorferově nástěnné malbě v kopuli kaple Dítěte Ježíše při kostele sv. Mikuláše ve Znojmě.

²¹ Dimitrij Schelest, Two recently discovered Oilsketches by Ignaz Unterberger (1724–1797), in: Götz Pochat – Brigitte Wagner (edd.), *Barock. Regional – international (Kunsthistorisches Jahrbuch XXV)*, Graz 1993, s. 7576, obr. 1.

²² Viz svědectví strahovského knihovníka Johanna Gottfrieda Dlabacze (Dlabacž /pozn. 1/ III, sl. 377), který v seznamu Willmannových pláten v bazilice poznámenává: „Der berühmte Ant. Maulbertsch eignete ihm dieselben zu.“ Srov. též Preiss, *Pod Minerviným štítem* (pozn. 3), s. 260–261.

²³ Srov. Vítězslav Štajnochr, *Svatá Trojice. Učení o Bohu v Trojici a vývoj zobrazení. Úcta k Nejsvětější Trojici a poutní místa. Katalog ze sbírek Slováckého muzea v Uherském Hradišti*, Uherské Hradiště 2005, s. 40–41.

²⁴ Salzburger Barockmuseum, inv. č. 0022, olej, plátno, 74 x 53 cm. – Kurt Rossacher, *Visionen des Barock. Entwürfe aus der Sammlung Kurt Rossacher*, Salzburg 1965, s. 86–87, kat. č. 39. – Klára Garas, *Franz Anton Maulbertsch. Leben und Werk*, Salzburg 1974, s. 248. – Kurt Rossacher, *Salzburg Barockmuseum. Sammlung Rossacher – Gesamtkatalog*, Salzburg 1983, s. 296–297. Autorství zpochybnila Dachs (pozn. 3), s. 359. č. kat. 122.